

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

לאבי מורי
באהבה ובתודה אין – קץ
שמואל

”זמה שמשׁייר יניחנו בצינעא” ר' שמואל רפפורט שליט"א

א. במסכת פסחים ריש כל שעה (דף כ"א ע"א) אומרת המשנה:

”כל שעה שמותר לאכול, מאכיל לבהמה לחיה ולעופות ומוכר לנכרי ומותר בהנאתו”.

ושואלת הגמרא:

”למה לי למיתנא בהמה למה לי למיתנא חיה”,

ומתוצת:

”צריכא, דאי תנא בהמה, דאי משיירא חזי לה, אבל חיה דאי משיירא קמצנעא לה אימא לא. ואי תנא חיה, משום דאי משיירא מיהת מצנעא, אבל בהמה זימנין דמשיירא ולא מסיק אדעתיה וקאי עליה בכל יראה ובכל ימצא אימא לא, צריכא. עופות למה לי, איירי דתנא בהמה וחיה תנא נמי עופות”.

ו”ל תוד”ה ואי אשמעינן חיה משום דמצנעא לה:

”זאין עובר משום כל יטמין, דבל יטמין נפקא לן מילא ימצא ואין זה מצוי כיוון שאין ידוע היכן הוא. וכן משמע בפ”ק דפריך זכי משכחת לה ליבטלה משמע דכל כמה דלא משכחת לא עבר בכל יראה. הקשה רשב”א, היכי שרי להאכיל לחיה שדרכה להטמין הא תנן בפ”ק זמה שמשׁייר יניחנו בצינעא כדי שלא תיטול חולדה בפניו ויהא צריך בדיקה אחריו, כל שכן שאסור ליתן בפניהם. ויש לחלק בין חיה לחולדה המגדלים בבתיים, דהחיה לא מצנעא כולי האי כמו חולדה הטומנת בחורים ובסדקין”.

תוספות ב”יש לחלק” אומרים שחולדה גרעא מסתם חיה, שלחיה מותר להאכיל חמץ בידיים, ולחולדה לא רק שאין להאכילה בידיים אלא שיש להצניע ממנה את החמץ כדי שלא תיטול ממנו. ומבארים שטעם הגריעותא של חולדה היא שהחולדה טומנת בחורים ובסדקין, ואילו חיה לא מצנעא כולי האי”. ולכאורה דבריהם אלו סותרים את מה שכתבו

קוּבֵץ שֵׁפֵתֵי כֹהֵן

בתחילת הדיבור. ששם כתבו שחמץ שאין ידוע היכן הוא, הוא סיבה להתיר את איסור בל יראה ובל ימצא שלו, מכיוון שאינו מצוי. וא"כ אדרבה, אם לחיה שלא מצנעא כולי האי מותר לתת, כ"ש לחולדה המצניעה היטב, בחורים ובסדקין.

וניתן היה לתרץ שתוספות מבינים שמה שאמרה הגמרא בפ"ק "מה שמשייר יניחנו בצנעא שלא תבוא חולדה ותיטול בפנינו וכו'", היינו שנראה או נדע לאיזה חור או סדק הכניסה החולדה את החמץ או שישנם רק כמה חורים אפשריים לתת בהם את החמץ וממילא אין סתירה לדבריהם ברישא, ששם ההיתר הוא לחמץ שאינו ידוע היכן הוא, אך החמץ שתיטול החולדה בפנינו יהיה ידוע היכן הוא. וזה החילוק בין החולדה לחיה, שהחמץ של החולדה נדע היכן הוא אך החמץ של החיה לא נדע היכן הוא ולא יהיה מצוי וממילא לא יעבור עליו. אך אי אפשר לומר כן, דא"כ היו צריכים תוספות לומר את תירוצם אופן אחר, שחיה אינה טומנת בפנינו, או שחיה אינה טומנת בחורים ובסדקין שבבית אלא יש לה הרבה אפשרויות אחרות שאינן ידועות לנו, ואת זה להדגיש גבי החיה "דחיה לא מצנעא בבית בלבד" וכדומה, ולא "דחיה לא מצנעא כולי האי" שמשמע שההיתר לתת לחיה הוא מחמת שאינה מצניעה לגמרי כחולדה.

ואולי ניתן היה לתרץ באופן אחר. נאמר שהתוספות ב"ויש לחלק" חורים בהם מהרישא (או חולקים על הרישא). שברישא הכינו תוספות שההיתר לתת לחיה הוא מחמת שאין ידוע היכן מצניעה. ועל זה הקשו (קושיית הרשב"א) מחולדה דפ"ק, שגם היא אין ידוע היכן מצניעה ולמרות זאת חייבו להצניע את החמץ ממנה כדי שלא תטול בפנינו. ומכח קושיא זו מסבירים תוספות אחרת. שההיתר לתת לחיה הוא כי איננה מצניעה כולי האי, ונוכל לראות את החמץ שנתנו לה אם תשייר, משא"כ חולדה שמצניעה באופן שלא ניתן לראותו, אסור להאכילה ואף יש להצניע מפניה. אך מוכן שתירוץ זה לא ניתן להאמר, שכן הגמרא בשלב זה אומרת שאם היתה המשנה נוקמת חיה בלבד, הו"א שלבהמה אסור לתת דבהמה אינה מצניעה ויעבור עליו. וא"כ רואים שמה שהחמץ אינו מוצנע הוא סיבה לאסור, ואילו להסבר שהצענו מה שהחמץ אינו מוצנע הוא סיבה להיתר. ולכן לא ניתן לתרץ גם באופן זה, ועדיין דברי התוס' טעונים יישוב.

ג. בריש מסכת פסחים אומרת המשנה:

"אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר."

מהו הטעם לבדיקת החמץ? רש"י שם כותב וז"ל:

"בודקין – שלא יעבור עליו בכל יראה ובכל ימצא."

תוספות שם, ד"ה אור לארבעה עשר בודקין את החמץ, כותבים וז"ל:

"פ"ה שלא לעבור עליו בכל יראה ובכל ימצא. וקשה לר"י, כיון דצריך ביטול כדאמר בגמ' (דף ו' ע"ב) 'הכודק צריך שיבטל', ומדאורייתא כביטול בעלמא סגי, אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל] – ורש"י יתכן, כמבואר בראשונים, שחששו שמא לא יבטל בלב שלם דאין דעת בני אדם שוה. אך תוס' לא

קוּבֵן שֵׁפֵתֵי כֹהֵן

מקבלים זאת, וטעם הדבר אין כאן מקומו]. ונראה לר"י דאע"ג דמגי בביטול בעלמא, החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו וכו'. והטעם שהחמירו כאן טפי מבשאר איסורי הנאה שלא הצריכו לבערם, משום דחמץ מותר כל השנה ולא נאסר רק בפסח ולא בדילי מיניה וכו'".

עכ"ל תוספות לענייננו. ונמצא שלשיטת תוספות טעם בדיקת החמץ הוא שלא יהיה חמץ בבית כדי שלא יבוא לאוכלו.

ונחזור לדברי התוספות גבי חולדה. תוספות אומרים שאת החולדה מגדלים בבתים והיא מצניעה בחורים ובסדקין, והיינו בחורים ובסדקין שבבית. חלק מהחורים והסדקין שבבית עומדים לשימוש האדם וידו ממשמשת בהם, עד כדי שחלקם מוגדרים כ"מקום שמכניסים בו חמץ". ונמצא שהחולדה מצניעה (גם) במקומות שדרך האדם להשתמש בהם. וממילא אם תיטול החולדה חמץ היא עלולה להצניעו במקום שהאדם ישתמש בו, ועלול לבוא לאוכלו בפסח. ונמצא שתתבטל כל מהות הבדיקה. וכל מה שתקנו בדיקה לתוספות הוא כדי שלא יבוא לאכול, אך אם יאכיל את החולדה או יניחנה לאכול, עלול חמץ לחזור למקומות שעתידי למוצאו ולאכלו, ונמצא שהתבטלה הבדיקה שכל עניינה היה שלא יאכל. וזוהי כוונת התוספות בחילוק שבין חולדה לחיה. שהחיה "לא מצנעא כולי האי" ואין הכוונה על איכות ההצנעה שבהיה היא פחותה, אלא כוונתה על "העזתה" של החולדה להצניע במקום שאדם משתמש, ולעומתה החיה שלא מצנעא "כולי האי" במקום תשמיש האדם, אלא מצניעה בחוץ וכו'. משא"כ חולדה – "המגדלים בבתים" "הטומנת בחורים ובסדקין" – שבבית, ולכן אם יהיה לה חמץ תתבטל הבדיקה.

ג. על סוגייתנו הנ"ל כותב רש"י וז"ל:

"בהמה אי משיירא חזי ליה – שאין דרכה להצניע, אבל חיה כגון חולדה ונמיה וחתול דרכן להצניע".

רש"י כותב בהדיא ש'חיה' שנקטה המשנה שמותר להאכילה בערב פסח היינו גם חולדה. והיינו בפירוש שלא כתוספות הנ"ל שחילקו בין חיה לחולדה. תוספות שחילקו כן, יישבו את קושיית הרשב"א, אך על רש"י שבהדיא אינו מחלק כן, קשה קושיית הרשב"א. איך מתירה המשנה להאכיל חולדה בערב פסח בידיים, ואילו בפ"ק חייבה המשנה באור לי"ד לאחר הבדיקה להצניע את החמץ כדי לא תטלנו חולדה וק"ו שאין להאכילה בידיים.

ועל כרחינו לחלק בין ב' סוגי חולדות. בין חולדה שאינה רצויה, והבית של האדם משמש לה לבית בעל כורחו, לבין חולדה רצויה שהאדם מגדלה בביתו מרצונו. במשנתנו מדובר בחולדה שהאדם מגדלה בביתו מרצונו, שכן נאמר במשנה "כל שעה שמותר לאכול, מאכיל לבהמה לחיה ולעופות, ומוכר לנוכרי ומותר בהנאתו". חמץ שמותר באכילה, ובמכירה לנוכרי ובשאר הנאות, מן הסתם לא יאכילנו אדם למזיק הגדל בביתו. ואדרבה "מאכיל לבהמה לחיה ולעופות" מובא במשנה כאחד מההנאות המותרות מהחמץ. ובפשטות היינו שהן בהמות חיות ועופות שמוזנותיהן עליו ולכן מאכילן ולכן נמנית האכלתן כהנאה. ומכיון שרש"י מונה ב'חיה' שבמשנה את החולדה, ממילא גם היא כמותן שמגדל אותה מרצון ומוזנותיה עליו. חולדה כזו אין דרכה לחטוף את האוכל

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

ולברוח מהר לאיזה מסתור ולאכול שם. חולדה כזו רגילה לכך שמאכילים אותה והיא אוכלת במקום ששמים את האוכל עבודה. וממילא גם אם שיירה ממאכלה ולוקחת אותו להצניעו, אין זה נעשה בפני הבעלים, שכן בזמן ששם לפניו עדיין אינה מצניעתו ורק לאחר זמן שמסיימת אכילתה יתכן שמצניעתו ואז הבעלים כבר אינם רואים זאת, ועכ"פ אין זה מוכרח או קרוב לודאי. ולכן מותר להאכיל חולדה כזו, שכן אף אם תצניע, יהיה זה חמץ שאין ידוע מקומו, ואין עובר עליו בכל יראה ובכל ימצא, כמו שהוכיחו תוספות הנ"ל בריש דבריהם. משא"כ טעם הצנעת החמץ לאחר הבדיקה הוא מחולדה מהסוג הראשון, מחולדה שאינה רצויה ואינה מקבלת מזונותיה מבעל הבית. ולכן גם מצוי שהיא משוטטת לחפש אוכל משולחננו של בעל הבית, וגם כשהיא כבר מוצאת, דרכה לברוח מהר למקום מסתור כדי שלא יטלו ממנה את טרפה, שכן אין טרפה נתן לה ברצון בעל הבית ויכולים ליטלו הימנה ואף להזיקה כפי יכולתם. חולדה כזו הנוטלת "בפנינו" (כלשון הגמרא שם) ובורחת ומצניעה, האדם רואה להיכן ברחת להצניע, וממילא חמץ זה כבר ידוע ויעבור עליו בכל יראה ובל ימצא אם לא יבערנו. ולכן אמרה המשנה שיצניע את החמץ כדי שלא תטול חולדה בפנינו ויהיה זה חמץ שידוע מקומו ויצטרך בדיקה אחריו בתוך החור וכד' לחפשו, ולא תמיד זה קל שהחור פתחו קטן, והוא אולי ארוך ומתפתל וכו'.

עד כאן יישוב הסתירה לפי רש"י. וצריך א"כ להבין למה תוספות לא יישבו כן, שיש לחלק בין חיה שמזונותיה עליו ולא רואה היכן מצניעה לבין חולדה המזיקה שתטול בפנינו ויראה היכן הצניעה. ולמה שהתבאר לעיל (אות ב') יוכן בס"ד. לתוספות, גם אם החיה שמזונותיה על האדם תצניע שלא בפניו, עדיין תהיה בעיה שיהיה חמץ בביתו ויוכל לבא לאוכלו ותתבטל הבדיקה לשיטתם כנ"ל (אי לאו שחילקו ואמרו שחיה איננה מצניעה בבית וזהו תירוצם דלא כרש"י). אך לרש"י, כמו שהוזכר לעיל, טעם הבדיקה הוא שלא יעבור בכל יראה ובכל ימצא, ולא סמכינן אביטולו. וא"כ אם החיה תצניע שלא בפניו, אין הדבר מפריע לבדיקה כלל. שכן טעם הבדיקה הוא שלא יעבור בכל יראה ובכל ימצא, ומכיון שאין מקומו של החמץ ידוע אין הוא עובר עליו בכל יראה ובכל ימצא ונשארה הבדיקה כשהיתה.

וממילא מוכן למה רש"י לשיטתו בטעם בדיקת חמץ נקט את החולדה כדוגמא לחיה שמותר להאכילה בערב פסח, ואילו תוספות לשיטתם בטעם בדיקת חמץ לא יכלו לפרש כמותו ונאלצו לחלק בין חיה שמותר להאכילה בידיים לבין חולדה מכל סוג שהוא שאסור אף לגרום שתטול מעצמה.

ד. בדף ט' ע"ב אומרת הגמרא:

"אלא אמר רבא, 'מה שמשייר יניחנו בצנעה' שמא תטול חולדה בפנינו ויהא צריך בדיקה אחריו. תניא כוותיה דרבא, 'הרוצה לאכול חמץ אחר בדיקה כיצד יעשה, מה שמשייר יניחנו בצנעה שלא תבא חולדה ותטול בפנינו ויהא צריך בדיקה אחריו'. רב מרי אמר, גזירה שמא יניח עשר וימצא תשע".

בשולחן ערוך הרב, סימן תל"ד, בקונטרס אחרון ס"ק א', כתב שיש נפק"מ בין תירוצו של רבא לתירוצו של רב מרי. דלרבא, רק אם נראה בעינינו שנמלה חולדה, נתחייב בבדיקה,

קוּבֵץ שֵׁפֵתֵי כְהֵן

ואילו לרב מרי גם אם לא נראה בעינינו שנמלה, אלא שנראה שנחסר מהחמץ, סגי בהכי לחייב בדיקה. ומבאר שלכן הרי"ף והרמב"ם נקטו שיש להצניע החמץ שמא יניח י' ומצא מ' ולא נקטו את טעמו של רבא, דפוסקים כרב מרי שבכל אופן חייבים לבדוק. ונמצא שיש לפנינו מחלוקת אמוראים. ויש להבין את שורש המחלוקת, מדוע רבא מחייב בדיקה רק אם תיטול בפנינו ואילו רב מרי מחייב בדיקה בכל אופן.

ולמה שהתבאר לעיל יובן בס"ד. לרבא טעם הבדיקה הוא כדי שלא יעבור בכל יראה ובכל ימצא (כרש"י), ולכן אם ינטל כבר שלא בפנינו, אין בכך פגיעה בבדיקה, שכן אינו עובר עליו בכל יראה ובכל ימצא מכיון שאינו יודע את מקומו. ולכן אינו חייב לבדוק אם הניח י' ומצא מ', דלא נפגעה בזה הבדיקה במאומה. אך רב מרי סובר שטעם הבדיקה הוא שמא יבוא לאוכלו בפסח (כתוספות) וממילא גם אם ינטל כבר שלא בפנינו הוי היזק לבדיקה, שכל עניינה היה לוודא שלא יבוא לאכול חמץ בפסח, ועתה יתכן שיבוא לאכול את הככר שהוצנע היכן שהוא בבית. ונמצא שהתבטלה מטרת הבדיקה (שעניינה הודאות הנ"ל) ולכן מתחייב בבדיקה נוספת בכל הבית.

ה. לעיל כתבנו שהולדה שבכתים הטומנת בחורים ובסדקין, שכתבו תוספות, היינו בחורים ובסדקין שמשתמש בהן, וממילא יש לחשוש שיבוא לאכול את החמץ המוצנע. וניתן בס"ד להוכיח דבר זה מהדיבור הבא בתוספות. ונקדים לכך את לשון הגמרא (שהובאה לעיל):

"ואי תנא חיה, משום דאי משיירא מיהת מצנעא, אבל בהמה זימנין דמשיירא ולא מסיק אדעתיה וקאי עליה בכל יראה ובכל ימצא אימא לא, צריכא".

וכתבו תוספות וז"ל:

"וקאי עליה בכל יראה – מ' אם לא ביטלו. והוא הדין דהוה מצי למימר דילמא אתי למיכל מיניה".

תוספות אומרים שהוה מצי למימר שהו"א שאין להאכיל בהמה כי היא משיירא ואתי למיכל מיניה, והיינו שחיה מכיון שמצנעא את מה שמשיירא אין חשש שיבוא לאכול, ולכן מותר להאכילה. אם חולדה שאמרו תוספות (בביאור שלב זה שבצריכותא) שטומנת בחורים ובסדקין, היינו בחורים ובסדקין שאדם לא מגיע אליהם ולא יבא לאכול מהם, א"כ החולדה היא כשאר חיה שלא אתי למיכל מיניה ויהיה מותר להאכילה. וא"כ לא הוה מצי למימר דילמא אתי למיכל מיניה, דאם היה אומר כן היה כולל גם את החולדה בכלל החיה והיה סותר את הגמרא דפ"ק נקושיית הרשב"א. וממה שאמרו תוספות שכן הוה מצי למימר דילמא אתי למיכל מיניה, מוכח שחולדה שאמרו (בביאור שלב זה שבגמרא כנ"ל) שטומנת בחורים ובסדקין, היינו בחורים ובסדקין שאתי למיכל מיניה. ולכן אף אם היתה הגמרא נוקטת 'דילמא אתי למיכל מיניה' לא היתה סותרת את פ"ק, דלענין זה חולדה היא כבהמה שאתי למיכל מיניה.

סיכום: ראינו בס"ד איך המחלוקת בטעם בדיקת החמץ, האם הוא שלא יעבור בכל יראה ובכל ימצא או שהוא כדי שלא יבא לאכול את החמץ, הוא השורש למחלוקת בין תוספות

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

שכתבו שחולדה אינה בכלל החיה שמותר להאכילה בערב פסח לרש"י שכתב שחולדה היא כן בכלל החיה שמותר להאכילה בערב פסח, והתבארה שיטת כל אחד מהם בזה איך היא מתישבת עם מילותיה ועם הנמרא בפ"ק. ושאותה מחלוקת היא בעצם שורש מחלוקת רבא ורב מרי האם מניח י' ומוצא ט' מתחייב בבדיקה.

לאבא היקר,

*יהי רצון שתזכה לשנים
ארובות של בריאות, שמחה
ונחת דקדושה, הרבצת תורה
וקירוב הגאולה.*